
رباعیات خیام
و سویه‌ی تمثیلی تجدد

رضا جاوید

www.ketab.ir

سرشناسه: جاوید، رضا، ۱۳۵۷ -
 عنوان و نام پدیدآور: رباعیات خیام و سوبه‌ی تمثیلی تجدد / رضا جاوید.
 مشخصات نشر: تهران: آگه، ۱۳۹۹.
 مشخصات ظاهری: ۲۲۱ ص.: مصور (رنگی).: ۱۴×۲۱ س.م.
 شابک: 978-964-329-439-7
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
 یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۱۷ - ۲۲۱.
 موضوع: خیام، عمر بن ابراهیم، ۴۳۲ - ۵۱۷ ق. رباعیات -- نقد و تفسیر
 موضوع: Omar Khayyam . Ruba'iyat - Criticism and interpretation
 موضوع: خیام، عمر بن ابراهیم، ۴۳۲ - ۵۱۷ ق. -- تأثیر
 موضوع: Khayyam, Omar ibn Ebrahim... -- Influence
 موضوع: تمثیل
 Allegory
 موضوع: شعر فارسی -- قرن ۵ ق. -- تاریخ و نقد
 موضوع: Persian poetry -- 11th century -- History and criticism
 شناسه‌ی افزوده: خیام، عمر بن ابراهیم، ۴۳۲ - ۵۱۷ ق. رباعیات. شرح
 رده‌بندی کنگره: PIR۴۶۲۶
 رده‌بندی دیویی: ۸۱/۲۲
 شماره کتاب‌شناسی ملی: ۷۵۳۶۴۹۴

www.ketab.ir

رضا جاوید
 رباعیات خیام و سوبه‌ی تمثیلی تجدد
 آماده‌سازی، صفحه‌آرایی و نظارت بر چاپ: دفتر نشر آگه
 ویراستار: محمد نبوی
 چاپ یکم: ۱۴۰۰
 چاپ و صحافی: فرهنگ‌بان
 شمارگان: ۵۵۰ نسخه
 حق چاپ و نشر محفوظ است

نشر آگه
 تهران، خیابان بزرگمهر، تقاطع خیابان فلسطین، شماره‌ی ۲۲
 تلفن: ۶۶۴۶۳۱۵۵ و ۶۶۹۷۴۸۸۴
 ایمیل: info@agahpub.com
 اینستاگرام: @agahpub
 وب‌گاه: agahpub.com

قیمت: ۶۵۰۰۰ تومان

فهرست

۹	پیش‌گفتار
۱۳	مقدمه
۲۵	مولانا، ماکیاولی و فرهنگ ما
۶۳	ما لعبتکانشیم و فلک لعبت باز
۹۳	سَنَمَارِ مَعْمَار، خُورَنَق و زَارِ تَلَوِیَح
۱۰۵	هفت‌پیکر و آرزوهای ایرانی
۱۳۵	خیام، سیزیف، حکایت سنگ و سبو
۱۵۵	سیاستِ زُرَوانی، از فردوسی تا خیام
۱۷۳	بوفِ کور، سایه‌های خیامی و نورِ مدرنیته
۲۱۵	منابع

پیش گفتار

رباعیات هستی‌شناسیِ زمانیِ حالِ خیام است، تعلیقی که گذشته و آینده را به کناری می‌نهد و اکنونِ خود را به بزرگ‌ترین مسئله تبدیل می‌کند. البته زمانیِ حالِ خیامی هم چنان در تنگنای گذشته و آینده گرفتار است. بر زمانیِ از دست‌رفته‌ی حماسی-اسطوری (گذشته) و زمانیِ نامده (آینده) در فلسفه‌ی خیامی، خدایِ قهارِ زمان، یعنی «زُروان» حکم می‌زند. خدایی که کوزه‌ی عمر را می‌سازد و آن‌گاه بر زمین می‌رندش! میانجی این ساختن و بر سنگ زدن هر آن چیزی است که در لحظه‌ی از دست‌رونده، برای آنی هم که شده، چشم خیام را به نور درمُحاقِ خود خیره می‌کند: خواه گلی باشد یا بلبلِ مست در بُستانی، جویباری، چمن‌زاری، شبنمی، لاله‌ای، لاله‌زخی، یا شاید هم کوزه‌ای که انعکاسِ هستیِ از دست‌رفته‌ی عاشقِ زاری بوده است. این لحظه از خیام تمنا دارد تا با تمامِ متعلقات و پیوستگی‌هایش به خاطر سپرده شود و با زبانِ شاعرانه‌ی او بر صفحه‌ی تاریخ حک شود. البته خیام هم لحظه‌ی حالِ خود را مایوس نکرده، به این مهم دست یافته است. او با خوانشِ تمثیلیِ خود از تاریخ، انسان و جهان، به تعالیِ نمادینِ تاریخ و اسطوره شک می‌کند و لحظه‌ی شکل‌گیری تجربه تا آخرین دقایقِ بقایش را دنبال می‌کند. از این نظر خیام گویی به هم‌دلیِ ناگفته و نانوشته‌ای با والتر بنیامین منتقدِ فرهنگیِ مدرنیته می‌رسد. تمثیلِ کوزه‌ای که دهر بر زمین‌اش زده و اینک تکه‌های آن به طبیعت بازگشته‌اند و در نیروی حیات‌شان هم چنان خاطره‌ی انسان و تجربه‌ی او را با خود دارند، با فلسفه‌ی تاریخ بنیامین به انطباقِ حیرت‌آوری می‌رسد. انعکاسِ تصاویرِ حیات و تاریخ و تلاش برای به‌خاطر آوردنِ

طعم تجربه‌ها و زمان‌های ازدست‌رفته در زبان شاعرانه‌ی خیام، تصویری دیالکتیکی از تاریخ را به ذهن می‌آورند. گویی خیام در نقش رستگاری‌بخش نور بی‌رمق در هم شکستگان و درگذشتگان ظاهر می‌شود و مهم‌تر آن که با زبان رباعیات آن‌ها را به آینده مخابره می‌کند. تمثیل‌هایی را که خیام از خود به آینده منتقل کرده است، می‌توان در افق تجربی زندگی و تاریخ هم‌چنان به کار گرفت. این خاصیت تمثیل است که چونان دوره‌گردی، گرد تجربه از هرچیز و هرجا بر سیمایش نشسته، آن را در خود ثبت می‌کند، و به انتظارِ مورخ «دوره می‌کند شب را و روز را، هنوز را!»

بعد از خیام اما تمثیل به دوراهی سرنوشت‌سازی می‌رسد که تاریخ را دوشقه می‌کند. یک راه ماندن در مجاورت تجربه و افق زندگی و وفاداری به رخداد تمثیلی خیام است و دیگری تعالی تمثیل در نماد و فراتر رفتن از زندگی روزمره. در این نوشتار بر آن‌ام تا به واسطه‌ی متونی که از زبان و اندیشه‌ی خیامی متأثرند، این نسبت تمثیلی و نمادین را بکاوم. ملای رومی، نظامی گنجوی، فردوسی توسی به دلیل نزدیکی به گفتمان خیامی، موضوع مباحث اصلی این نوشتار هستند. البته هرچایی که ضرورت ایجاب کرده است، مقول‌های تاریخی دیگر هم مورد توجه بوده‌اند تا از چشم‌اندازی بینارشته‌ای، زوایای متکسری مورد بررسی قرار گیرند. فرجام اندیشه‌ی تمثیلی خیامی و تقابل آن با تاریخ نمادین در بوف کور فرجام این نوشتار هم هست.

در به انجام رسیدن این کار هم مرهونِ دوستان و عزیزانی بوده‌ام. دکتر سهراب یزدانی مقدم، استاد تاریخ دانشگاه خوارزمی با وجود مشغله‌ی فراوان، بزرگوارانه متن را خواندند و نکات آرنده‌ای گوشزد فرمودند. میثم اهریابیان صدر و بابک افشار این جا هم دویارِ دبستانی من بوده‌اند، از گفتار و کردار و پندارِ نیک‌شان، از آغاز تا فرجام بهره‌ها بردهام. سجاد جاوید امکان دسترسی به برخی منابع کمیاب را برایم فراهم کرد. در پایان لازم می‌دانم از جناب آقای محمد نبوی تشکر نمایم، چاپ این اثر بی‌مساعدتِ صبورانه‌ی ایشان و سایر همکاران گرامی‌شان در نشر آگه میسر نبود.

اما به ضرورتی تاریخی که زمان حال را در وجدان مشترکی به گذشته‌ها

می‌دوزد، این پیش‌گفتار نمی‌تواند تجربه‌ی ناتمام و به‌خاکستر نشسته‌ی «مطالعات فرهنگی» را نادیده بگیرد. مدتی پیش از این، بخت یارم شد تا با مطالعه‌ی فرهنگ، ردپای تمثیل، ویرانه‌ها و زوال را تا تاریخ اکنون دنبال کنم، «تاریخ و تراژدی» ترجیع‌بند تلاش آن روزها شد. دریغ بزرگ اما انحلال گروه چند سال بعد بود. بهترین توصیف برای نابه‌نگامی آن رخداد جوان‌مرگی (مطالعات) فرهنگی است و همین شاید بهترین میانجی را برای نوشتار قبلی و کنونی فراهم می‌آورد: تمثیلی از زوال و ویرانی. این کتاب آدای دینی دیرنگام به آن رخداد در محاق و تلاشی برای بازیابی خاطره‌ی آن است.

تهران

پاییز ۱۳۹۸